

Synagogy v plamenech

Křišťálová noc 1938 v českém pohraničí



Severočeské muzeum v Liberci
13. 9. – 31. 12. 2013



PRACOVNÍ LISTY K VÝSTAVĚ – pokyny pro učitele

Určeno pro 2. stupeň ZŠ a střední školy.

Součástí pracovních listů jsou i pokyny pro učitele a další pracovní listy a náměty pro navazující práci v hodině. Pracovní listy jsou volně stažitelné na www.muzeumlb.cz.

Vypracovala Alena Černá

POKYNY PRO UČITELE

ZÁKLADNÍ MYŠLENKA

Vzhledem k závažnosti tématu se pracovní listy snaží žáky spíše přimět k zamyšlení se nad tématem a otevření diskuse nad ním, nikoliv pouze k opakování faktů. Zároveň si žáci procvičují práci s textem a zpracovávání předkládaných informací. Po vyplnění pracovních listů by měl žákům zároveň zůstat ucelený přehled dané problematiky, na který je možné navázat doplňujícími pracovními listy pro práci v hodině.

Doporučení:

Pracovní listy nechte žáky vypracovat přímo ve výstavě, ale jejich úplnou kontrolu a diskusi nad doplňujícími otázkami proveďte až ve třídě nebo na místě, kde bude klid a čas na diskusi.

Vzhledem k širokému věkovému spektru, pro které jsou pracovní listy určeny, je ponecháno na zvážení učitele, do jaké hloubky a v jaké úrovni danou diskusi povede.

ZADÁNÍ

Doplňte do textu chybějící informace tak, aby dával smysl a odpovídal skutečnosti. Na doplňující otázky nejprve odpovězte sami, poté vedte debatu s ostatními a její výsledky si poznamenejte.

Všechny potřebné informace naleznete na výstavě.

Doporučení:

V některých případech je možné napsat více správných odpovědí. V závorce vedle předpokládaných odpovědí jsou uváděné některé z nich. Je na posouzení učitele, zda další, neuvedené možnosti žákům uzná.

Ani odpovědi na otázky v diskuzích nemusejí být jednoznačné a vždy je možné dobrat se k více stanoviskům. Uvedené odpovědi na otázky jsou pouze stručné shrnutí problematiky. Je ponecháno na posouzení učitele, zda se některému z témat bude věnovat více či méně pomocí navržených otázek pro rozvinutí, či pomocí svých vlastních otázek.

Důležité je, aby se do diskuse svým vlastním názorem zapojilo co nejvíce žáků. Z toho důvodu je možné nechat žáky nejprve diskutovat ve skupinkách a poté je nechat přednést stanovisko před ostatními, nehledě na to, zda se ve skupině shodli na jednotném, či je stanovisek více.

ÚVOD

„Křišťálová noc“ proběhla v noci z 9. na 10. listopad v roce 1938. Tato událost byla jedním z vrcholů protižidovských nálad předválečného Německa, vedla ke všeobecnému přijetí pronásledování Židů v Říši, ale nebyla první. Protižidovské nálady se v Německu objevovaly již od konce 19. století a naplno se rozvinuly po roce 1933, kdy se k moci v Říši dostala Německá národně sociální strana (NSDAP, Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei), v jejímž čele stál Adolf Hitler. V květnu 1933 došlo k pálení knih tzv. neněmeckých autorů a v roce 1935 byly Říšským sněmem vydány Norimberské zákony, které se staly zásadním prostředkem pro potlačování židovské menšiny.

Protižidovské nálady se nevyhnuly ani českému pohraničí. V roce 1935 se do českého parlamentu dostala Sudetoněmecká strana (SdP, Sudetendeutsche Partei, strana henleinovců), založená v roce 1933 vratislavickým rodákem Konradem Henleinem, a došlo k výraznému zhoršení vztahů německy mluvících obyvatel s Čechy a především i s německy mluvícími Židy.

DOPLŇUJÍCÍ OTÁZKY

- S pomocí jakých médií se po Říši i v pohraničí šířily protižidovské nálady?

Myšleny jsou především noviny a časopisy Der Sturmer, Die Zeit apod. Ale do propagace antisemitismu byla samozřejmě zapojena všechna média. V kinech běžely propagační týdeníky i celé protižidovské filmy, např. film Žid Süß z roku 1940.

Navržené otázky pro rozvinutí: Jakou měla a mají média moc a do jaké míry ovlivňují veřejnost? Které médium mělo pravděpodobně největší vliv v té době, které dnes? Bylo by možné uskutečnit takovou událost jako „křišťálová noc“ a jí podobné bez podpory médií? Jakým způsobem je možné podporu médií získat? ...

- Kdo stál v pozadí těchto nálad, podporoval je a později stál i v pozadí „křišťálové noci“ a dalších procesů s Židy?

Protižidovskou propagaci řídil stát – Německá říše, potažmo vládnoucí strana NSDAP, potažmo Adolf Hitler, Josef Goebbels a další vysoce postavení nacističtí politici.

Navržené otázky pro rozvinutí: Jakým způsobem se tato strana dostala k moci? Na čem měla založený svůj politický program? Nalezli byste v současné době podobně politicky založené strany či jiná extremistická uskupení? Myslíte si, že je možné, aby se dnes dostala k moci některá z nich?

- Jaký morální i politický význam mělo mít pálení knih z roku 1933? Připomeňte si citát Heinricha Heineho použitý pro památník pálení knih „Knihovnu“ v Berlíně: „To byla jen přehra, kde pálí knihy, tam nakonec budou upalovat lidi.“

Pálení knih se v historii objevilo vícekrát a vždy mělo za účel diktovat veřejnosti, jaké knihy mají číst a jaké ne, tedy v podstatě, jaké mají mít názory a jaké názory jsou nepřípustné. Snaha vyloučit některé knihy z veřejného povědomí byla snahou vyloučit z veřejného povědomí především jejich autory a dát tak najevo, že jsou ve společnosti nežádoucí a pro společnost nebezpeční. Likvidací těchto osob na myšlenkové úrovni není daleko k jejich vyloučení na fyzické úrovni.

Knihy jsou považovány za sofistikované umění, a pokud je někdo dokáže ničit a pálit, zřejmě nemá úctu k žádným tradicím a hodnotám, což by se dalo vztáhnout i na úctu k lidskému životu.

Navržené otázky pro rozvinutí: Naleznete další příklady, kdy došlo k pálení knih či vydání seznamů zakázané literatury apod.? Myslíte si, že jsou taková opatření účinná a lidé opravdu přestávají zakázaná díla číst? Myslíte si, že se něco takového může stát i dnes, nebo se to dokonce děje?

„KŘIŠŤÁLOVÁ NOC“

Jako událost bezprostředně předcházející „křišťálové noci“ je označován atentát na legačního sekretáře německého vyslance Ernsta Eduarda vom Rath, který dne 7. listopadu roku 1938 v Paříži provedl Herschel Grynszpan. Sedmnáctiletý mladík chtěl tímto činem upozornit na tísnivou situaci své rodiny i dalších Židů s polským státním občanstvím (osob/Židů hlásících se k polské státní příslušnosti, osob/Židů s polským pasem) žijících v Německu (zahraničí). Polské úřady totiž vydaly nařízení o konci platnosti pasů lidem žijícím mimo Polsko déle než pět let. Bylo to z obavy, že se Židé (tito lidé) kvůli vyhrocené protižidovské atmosféře v Německu vrátí zpět do vlasti. Tyto obavy se naplnily, protože německé gestapo donutilo pod hrozbou násilí přes 17 tisíc lidí překročit polskou hranici. Pro vyhnance byly v Polsku alespoň zřízeny tábory, ale řešení jejich situace se protáhlo na několik týdnů.

Grynszpánův čin byl německou nacistickou propagandou vydáván za židovské protiněmecké spiknutí (protiněmecký čin, židovskou vzpouru). Již následujícího dne začaly po celé zemi razie (perzekuce, akce) proti Židům, byly jim zabavovány zbraně, docházelo k zatýkání a v koncentračním

táboře Buchenwald i k popravám. Dne 9. listopadu přišla z Paříže zpráva o Rathově úmrtí. Bylo to zrovna v den, kdy si představitelé německé Říše připomínali svůj nepovedený pokus o převrat z roku 1923, takzvaný pivní puč (pivnicový puč), za který byl Adolf Hitler na několik měsíců zatčen. V Mnichově se vzpomínkového srazu účastnil i Josef Goebbels, který pronesl výrazně protižidovsky zaměřený projev, a tím přímo podnítil výtržnosti, které se z ulic Mnichova rozšířily po celém říšském území (celém Německu, Německu i v pohraničí). Goebbelsova výzva k útoku se dokonce šířila i telefonicky (v pohraničí).

DOPLŇUJÍCÍ OTÁZKY

- Jak velký vliv měl Grynszpánův čin na následné protižidovské akce? Byl opravdu spouštěč, nebo jen záminka?

Na tuto otázku nelze odpovědět jednoznačně. Všeobecně se ale má za to, že Grynszpánův čin byl vlastně vhodnou záminkou, a pokud by jej nespáchal, v nejbližší době by si NSDAP našla nějaký jiný incident, na jehož základě by vyvolala protižidovské akce.

Navržené otázky pro rozvinutí: Jak by se dalo na Grynszpána pohlížet dnešní optikou? Byl by to terorista, národní hrdina, oběť, bezvýznamný mladík.... Jak byste se v jeho situaci zachovali vy, abyste pomohli rodině?

- Co všechno se dělo během „křišťálové noci“? Které objekty byly ničeny?

Byly ničeny především obchody a podniky označené jako židovské. Lidé označení za Židy byli přepadáváni, ponižováni, zatýkáni, mnoho jich bylo zabito. Je třeba pamatovat na to, že mnoho osob bylo židy pouze podle Norimberských zákonů. Byly vypalovány synagogy a sídla židovských organizací a rozbíjeny jakékoliv symboly a připomínky židovství. Ušetřeny nebyly ani židovské hřbitovy.

Navržené otázky pro rozvinutí: Co myslíte, že vedlo obyčejné lidi k tomu, aby se připojili k ničení a rabování? Proč si myslíte, že bylo pro říšskou vládu výhodné, aby k tak velkému ničení majetku a rabování došlo? Dalo se situaci nějak zabránit? Našli byste nějaký podobný příklad z naší doby?

- Jak bylo bezprostředně po „křišťálové noci“ naloženo s židovským obyvatelstvem?

Ač je to paradoxní, Židé byli označeni za viníky akce. Mnoho z nich bylo zatčeno, mnoho následně deportováno do koncentračních táborů, mnohým se podařilo uprchnout do zahraničí. Židé byli

donucení zaplatit a uklidit způsobené škody. Nebyl jim přiznán nárok na plnění pojistných smluv, naopak jim byla vyměřena pokuta ve výši jedné miliardy říšských marek. Několik desítek lidí bylo během „křišťálové noci“ zavražděno.

Navržené otázky pro rozvinutí: Čím si myslíte, že říšská vláda obhajovala stanovisko, že Židé jsou viníci? (Židé se podle nich dočkali jen spravedlivého hněvu Němců za své „odporné“ činy.) Proč bylo tak důležité označit Židy za viníky? Byla vyměřená pokuta velkou sumou peněz, či malou? Proč mohla říšská vláda tolik peněz potřebovat?

- Zkuste vyjmenovat oblasti a postupy, jakými byli Židé ještě před začátkem války vylučováni na okraj společnosti, a jak se situace vyvíjela během války.

Podle Norimberských zákonů přestali být Židé plnoprávními občany. Ztratili tedy základní politická práva, jako právo volit a být zvolen, i práva sociální, jako jsou státní podpory a mnoho dalších. Pomocí další propagandy byli označováni za viníky veškerého zla a úpadku Říše. Byli vyloučeni ze zaměstnání i školství – nesměli vykonávat např. lékařskou praxi, úřednické práce ani poskytovat právní služby. Postupně museli nahlásit veškerý majetek a nakonec jim bylo zakazováno účastnit se jakéhokoliv hospodářského života. Dokonce vyšlo nařízení, aby si každý Žid, který se nejmenoval uznaným židovským jménem, si před jméno přidal jméno Sára nebo Izrael, čímž by byl odlišen od ostatního obyvatelstva. Přidalo se i vnější označení – žlutá hvězda. Nakonec Židé nesměli chodit do kina, do obchodů, jezdit hromadnou dopravou ani chodit na veřejná prostranství. Vše vedlo k deportacím Židů do koncentračních a vyhlazovacích táborů.

Navržené otázky pro rozvinutí: Proč si myslíte, že bylo možné tak obrovské perzekuce prosadit ve veřejném mínění? Jakou si myslíte, že v této situaci hrála roli propaganda? Našli byste podobné situace v soudobé historii? Myslíte si, že by se podobná situace mohla někdy opakovat?

ČESKÉ POHRANIČÍ

V noci z 29. na 30. září 1938 byla mezi Německem, Velkou Británií, Itálií a Francií podepsána Mnichovská dohoda, ve které bylo rozhodnuto, že Československo musí postoupit území obývané Němci Německu. Kritériem pro zabránění území byla 51% hranice německy mluvících občanů zde žijících. České pohraničí tak bylo v podstatě celé odtrženo od Československa a postupně se zde začala naplno uplatňovat nacistická protižidovská politika. Utlačována byla nejen židovská, ale i česká menšina.

Do roku 1938 bylo české pohraničí cílem, kam mířilo mnoho německých uprchlíků z řad Židů i demokratů (Němců) nesouhlasících s nacistickým režimem. Avšak po německém anšlusu Rakouska, který proběhl 12. března 1938, se situace změnila a tito uprchlíci se posouvali dál do vnitrozemí, mnozí se snažili odejít až do zahraničí. Po zabrání sudetského území (kým Němci (Wehrmachtem, možné je napsat i méně přesné Říší, Adolfem Hitlerem, gestapem, jednotkami SS) se situace uprchlíků ještě zhoršila.

K roku 1938 bylo v českém pohraničí evidováno sedmdesát fungujících židovských náboženských obcí. Největší obce byly v regionech, kde byl výrazně rozvinut průmysl. Sem patřil například Liberec, Jablonec nad Nisou či Karlovy Vary a obce zde měly kolem 1 000 až 2 000 členů, Teplice až 4 000. Židovské obce vlastnily poměrně velký movitý i nemovitý majetek. Do majetku se počítaly i staré hřbitovy (synagogy), které stály na místech již dříve zaniklých obcí. Během září a října 1938 začala většina židovského obyvatelstva odcházet a mnoho obcí ukončilo svou činnost. Při odchodu se členové obcí snažili zachránit co nejvíce důležitých písemností a obřadních předmětů (cenných věcí, majetku), které by jim usnadnily pobyt na novém místě. Uprchlíci ze severu odcházeli vedle Prahy především do Turnova, kde se počet členů obce zčtyřnásobil.

Během let 1938 a 1939 vznikly dvě nové organizace, které se mimo jiné zabývaly řešením problematiky majetku, nejen židovského. Úřad Komisaře pro pozastavení činnosti organizací, spolků a fondů a Fond výstavby – správa majetku s. r. o. Obě organizace vznikly ve Vídni a jejich úkolem bylo podřídit veškeré spolky, profesní sdružení i humanitární organizace jednotnému vedení NSDAP. Po anexi českého pohraničí vznikla správa úřadu Komisaře i v Liberci a pod jeho pravomoc spadalo celé obsazené území. Do kompetence úřadu byly zahrnuty všechny židovské spolky, humanitární, sionistické i sportovní organizace, později i židovské obce, které byly pomocí tohoto úřadu téměř všechny zlikvidovány. Likvidace představovala zabavení veškerého movitého i nemovitého majetku obcí.

DOPLŇUJÍCÍ OTÁZKY

- Pokuste se vysvětlit pojem židovská obec.

Židovská obec je komunita lidí, kteří se sdružují za účelem praktikování židovského náboženství. V jejím čele stojí rabín. Obec se většinou nezabývá jen náboženskými otázkami, ale zaštiťuje i mnoho sportovních, humanitárních či kulturních spolků.

Navržené otázky pro rozvinutí: Ve kterých českých městech dnes židovské obce působí? Kde byste hledali modlitebnu židovské obce v Liberci? Naleznete paralely židovských obcí v jiných náboženstvích?

- Vyjmenujte alespoň některé české obce, kterých se „křišťálová noc“ dotkla.

Opava, Svitavy, Liberec, Jablonec nad Nisou, Karlovy Vary, Sokolov, Most, Nýřany, Česká Lípa, Cheb, Chomutov, Kadaň, Kynžvart, Mariánské Lázně, Tachov, Trutnov – zde byly 10. a 11. listopadu vypáleny synagogy. V Ústí nad Labem byla synagoga zapálena až v prosinci 1938 v rámci likvidace synagog, v březnu 1939 v Teplicích. Později byly zasaženy Litoměřice, Jihlava, Krnov a Děčín.

V Chebu, Krnově, Liberci, Českém Dubu, Hlučíně a České Lípě došlo k poškození hřbitovů. Postižených měst však bylo mnohem více, rozsah je stále předmětem zkoumání.

Navržené otázky pro rozvinutí: Víte, jak „křišťálová noc“ probíhala konkrétně ve vašem městě? Kde by se dala taková informace zjistit? (Některé informace by se daly nalézt v obecních kronikách, v dobovém tisku. Velký fond týkající se obou výše zmíněných úřadů se nachází ve státním archivu ve Vídni, v něm jsou stěžejní informace k této problematice. Několik málo dokumentů k těmto organizacím se nachází i v českých archivech. Za pozornost stojí i rozhovory s případnými pamětníky apod.)

- Co se stalo se synagogami, hřbitovy a dalšími židovskými objekty po likvidaci židovských obcí?

Majetek židovských obcí byl zabrán výše zmíněnými úřady, hřbitovy většinou převedeny do majetku obcí. Většina synagog, i ty, které nebyly vypáleny, byla zbourána a hřbitovy zničeny. Náhrobní kameny byly dokonce použity na stavbu silnic, regulačních koryt toků či zídek. Úplné likvidaci hřbitovů, ale bránila sanitární opatření – nejméně desetiletá lhůta od posledního pohřbu. Nezbourané synagogy, kterých ale nezbylo mnoho, byly využívány k jiným než náboženským účelům, staly se z nich sklady či tržnice. Členům židovských obcí se nicméně podařilo zachránit – odvézt do zahraničí, či ukrýt – některé předměty a písemnosti. Většinou se jednalo o důležité dokumenty obcí a Tóry. V konečném důsledku se ale mnoho písemností nedochovalo, v největší míře matriky, které byly využívány u určování židovského původu podle Norimberských zákonů.

Navržené otázky pro rozvinutí: Víte, kde stál židovský hřbitov v Liberci? Kde v Liberci najdete památník obětem šoa? Co se děje na místech zničených synagog a hřbitovů dnes? (Případně lze vztáhnout otázky ke svému domovskému městu, pokud zde židovská obec byla, či k nejbližším jinému.)

- Proč měla Říše takový zájem na zrušení židovských obcí?

Majetek židovských obcí představoval velké bohatství, ke kterému se chtěla Říše dostat. Ještě před válkou pomohl NSDAP zabavený židovský majetek udržet hospodářskou situaci v Německu příznivou a nepropadnout se do další krize. Synagogy navíc obvykle stály v centru města, tedy na lukrativních pozemcích, které měly být prodány a využity k jiným účelům. Další z motivů byl i psychologický – ničením viditelných symbolů židovství docházelo i k potlačování židovského společenství v obecném povědomí.

Navržené otázky pro rozvinutí: Najdete příklad podobného zabavování majetku v dějinách i v naší současnosti? Myslíte si, že v určitých případech by mohlo být zabavení soukromého majetku v obecný prospěch správné? Dochází v současné době k majetkovým vyrovnáním s židovskými obcemi? Měla by se majetková vyrovnání udělat?